

HUMANIZMUS ÉS STRUKTÚRA

Mostanában szinte állandóan vita zajlik a költészet, a líra problémáiról, de furcsa módon a költészetben belüli szakproblémák elmélyítése átvezet a költészetben kívüli területekre, s nem véletlenül éppen a filozófiai problémák világába. Úgy tetszik, minél többet akarunk tudni a líráról – nem a technikáról, a módszerekről, hanem az egészről –, annál inkább kísértenek a filozófiai jellegű kérdések.

A filozófia szemüvegén keresztül vizsgálni a művészetet manapság szinte kötelezőnek látszik. Persze ez nem kizárólagos „módszer”, nem rekeszti ki a művészetben belüli értéktételeket, de immár szükséges kiegészítése annak. A marxista igényű kritikai gondolkodás Garaudy után nem engedheti meg magának azt a luxust, hogy eltekintsen a filozófiától, fumigálja az elvontságot.

Az *Utunk* „líra-vitájában” 1967-ben például a *humanizmus* fogalma körül alakult ki kisebb, de annál jellegzetesebb és igényeiben jelentős csatározás. Ez a fogalom a mai társadalmi gondolkodás egyik sokat vitatott problémája. Egyes marxista filozófusok egyenesen ajánlják megvitatását, mert e vita alkalmas lehet arra, hogy a különböző, a pozitív emberi értékeket nem tagadó ideológiák alkotó módon vonuljanak fel: valamilyen egységfrontban, az emberellenes eszmekörökkel szemben.

A humanizmus és elidegenedés fogalma, a strukturalizmus és egzisztencializmus vitája az antropológiáról szinte egyidőben bukkant fel a legkülönbözőbb hazai sajtótermékekben is. A *Lupta de clasă* 1967 júliusi számában, *A tőke* megjelenésének 100. évfordulójával kapcsolatban, Constantin Borgeanu *Humanista koncepció A tőkében* című írásában ismereti és bírálja a francia marxista Louis Althusser álláspontját, aki a humanizmust pusztán a gyakorlat, a politika számára alkalmas ideológiai fogalomnak tekinti, de alkalmatlannak a tudomány számára. Althusser élesen szembeállítja az ideológiát és a tudományt, a filozófiai antropológiát nem tekinti a marxista filozófia részének, Marx fiatalkori mű-

veit pedig egészükben idealista problematikát hordozó íróknak minősíti. *A tőke* – szerinte – a társadalom strukturális elemzésének példája, nem humanista fogantatású mű, hanem mint a tudomány általában, „antihumánus”, vagyis nem emberközpontú.

A francia marxisták közül az Althusser körül kialakult kört sokan közelítik Claude Lévi-Strauss etnográfiai fogantatású strukturalista iskolájához, és a strukturalizmust szembehelyezik a sarthe-i baloldali egzisztencializmus emberközpontúságával.

Ebben a szembeállításban van is némi igazság, hiszen ma már kétségtelen, hogy az egzisztencialista gondolkodás e változatában az erkölcsi kérdésfelvetés eltakarja a szerkezetek objektív viszonyrétgazódéseit, hogy dialektikája játékos módon kiüresíti a társadalmi szerkezetet, feloldja a reálisan összetartozó és feszítő elemeket, illetve szakadatlan konkrét összefonódásukat.

1967-es 5. számát szinte teljes egészében a strukturalizmus problémáinak szenteli a *Secolul 20*. Ebben olvashatjuk Bernard Pingaud interjúját Sartre-ral, amelyben a filozófus történelemellenességet vet a strukturalisták szemére, s valószínűleg nem joggal, noha a történelemellenesség Lévi-Strauss és Althusser szerint sem volna helyes.

A strukturalizmuson belül máris legalább háromféle tendencia figyelhető meg: 1. Althusser gazdasági fogantatású, 2. Lévi-Strauss etnográfiai strukturalizmusa (amelyekben közös vonás a történelem „megmentése”), és 3. a Strauss körül gyorsan fellépő strukturalisták hangsúlyozott történelemellenessége, az általánosítások elutasítása. Mindhárom álláspontban azonos az, hogy az embert nem tekinti világközpontnak, hanem a társadalmi szerkezet részének, a XVIII. századi francia materializmus emberképének többé-kevésbé megfelelően.

Az álláspontok polarizálódása napjainkban végbemenő folyamat, mégis észrevehető, hogy a strukturalizmus mint módszer (nem mint a dialektikát helyettesítő, az „átkozott” történelmet feloldó új és üdvözítő általános módszertan) több területen is hozott és hoz új kutatási eredményeket: a nyelvi elemzésben, a modern matematikai szemlélet kialakításában (lásd Grigore Moisil esszéjét a *Secolul 20* említett számában)

és az irodalmi elemzésben is pozitívumokat mutathat fel, s úgy tűnik, napjaink gyermeklélektana is „strukturalista”.

Mindenesetre máris tanulhatunk valamit az új módszer gyors térhódításából: tűnőben van a verbalizmus létjogosultsága a társadalomtudományokban is. A marxista tudományok már régen megfogalmazták az egzaktságra vonatkozó elvi igényüket; most már aktuális feladat következetesen teljesíteni az igényből fakadó követelményeket is; ebben egyik eszközünk lehet a strukturalista módszer. Ha nem játsszuk ki filozófiaellenességnek, ha alkalmazása révén nem vetjük el *ab ovo* a filozófiai antropológiát, ha az etikumot beleértjük abba a szisztémába, amely belső rendként mutatkozik meg a társadalmi szerkezetben. Ha tehát megkíséreljük a folyamatosság és megszakítottság, a történelem és struktúra egységes értelmezését.

Az ember időkoordináták között él: az egymásutániségot minden nemzedék, minden kor, minden egyén megszakítja. A megszakítottság állapotát azután mint világállapotot értelmezi és viszonyítja a múlthoz, a jövőhöz: ebben a viszonyításban történelmi szempontot visz be a dolgok rendjébe gyakran úgy, hogy megfelejtkezik saját világának viszonylag zárt struktúrájáról.

A struktúra: rendszer. A dolgok olyan rendje, amelyben megszűnik az egyedi jelenségek szilárdsága, a dolgok csak viszonyaikban és viszonyaikon keresztül léteznek; nem képeznek tehát olyan szilárd pontot, amelyről szemügyre lehet venni a világ egészét, de annál inkább adott történelmi halmozállapot jellegzetességeit. Más az alma mint történelmi (természettörténeti) termék, és ismét más mint szerkezet, mint elemeinek kölcsönhatása.

Az ember struktúrája: társadalmi szerkezet. Marx mondja közismert téziseiben: az ember (társadalmi-gazdasági) viszonyainak összessége. Az ember nem etikai lény. Csak viszonyai után és viszonyai következtében az. Az ember nem Ember. Képtelen az lenni; az ember Emberré válik (persze itt nem a biológiai genesiséről van szó), mert cselekvésével, etikai értékű választásával és döntésével megvalósítja saját humánumának kikristályosítását.

A humánum: gyakorlat. Tett, cselekvés, de a kor határai-korlátai között végrehajtott aktus. A humánum nem az ember önszemlélete, hanem a lezárttság megsemmisítése: nem a

létfenntartás taktikázása, hanem a változtatás stratégiája. Az etikai ember megelőzi a cselekvő embert, a cselekvő ember új etikai világot teremt. De az etikai ember a kor struktúrájának hordozója. Az ember így a mindig etikai burokból jelentkező tetteivel történelmivé változtatja magát és világát.

A történelmi ember humánus lény: etikájában az. Az ideológiai mozzanat az, ami az etikában a hit, az ember önmagába vetett hite. A hit: a legáltalánosabb eszmény. Az eszmény is ideológia. Az ember az ideológia burkában él, szüli az ideológiát, mert szüksége van rá akkor is, ha az ideológia gyakran csak illúzió, de az embernek kell az illúzió is, különben gyakran képtelen volna a jövőt jobbnak, szebbnek elképzelni; lefegyverezné így magát.

Az ember az egyetlen olyan lény – hívta fel erre a figyelmet az újabb időkben az egzisztencialista filozófia –, aki előbb létezik (él), és csak azután szerzi meg lényegét. Tegyük hozzá: az ember az egyetlen olyan (általunk ismert) lény, aki eszményeket termel. És képes még élni is ezekért az eszményekért.

Az ideológia – hamis tudat, állapította meg Marx fiatalkori műveiben. Erre hivatkozik Althusser is. Később Marx már nem használja ilyen pejoratív módon az ideológia fogalmát. Erre Althusser már nem hivatkozik. De mint hamis tudat is – kortudat. Jelenléte szükségszerű: tehát tanulmányozható a tudomány eszközeivel. Az a tudomány, amely az ideológiát tanulmányozza: a hamis tudat tudománya. De lehet-e tudománya a hamis tudatnak? Ha igen: akkor a hamis tudat, mint a tudomány tárgya, igazzá válik. Vagyis fábol vaskarika azt állítani, hogy a humanizmus ideológiai fogalom, s ezért hamis, tartalmatlan vagy legalábbis tudománytalan jellegű.

A humanizmus mint ideologikum is tudományos jellegű, amennyiben kifejez, pontosan leír egy olyan reális tendenciát, amely jelen van az ember történelmében. De az ember mint strukturális lény tagadja az ideológiát, az illúziókat leleplezi, ráébred saját világára. Így már nem beszél többé Emberről, Humánusról, hanem emberségének reális összetevőit kutatja, világát, amelyben kérlelhetetlenül a láncszem, a csavar szerepét játssza. Azzal az eszménnyel felvértezve, hogy a jövőt majd úgy alakítja, ahogy azt jelenének kor-

látai lehetetlenné teszik számára. Vagyis a jelen illúziói helyett a jövőét alkotja meg.

Az ember mint strukturális lény sem szabadul meg az eszményektől: sokkal inkább az adott struktúrán kívülre tekint, mint a történelmi szemléletben kifülő ember, aki a célokat eszménnyé felfújva képtelen eszközeit a reális humanizmusnak megfelelően megválasztani. Mert a történelmet lehet siettetni, a struktúrát nem. A struktúra elemzése ezért nem igazolja ugyan az eszmények hiányát, de a korhoz kapcsolódó illúziók valódi talaját kimutatva, hozzásegít a világ meztelen felméréséhez.

Mondtuk már: az eszmény az ideológia köréhez tartozik. Még inkább az eszmény eszménye. Mi ez a meta- (eszményen túli) eszmény? Annak az eszménye, hogy kell az eszmény, szükséges, hogy eszmény nélkül minden létezés csak vegetálás. Persze ez a látszólag elvont feltétel minden korban feltöltődik pozitív és negatív tartalmakkal. A humanista eszmény nem az ember eszménye; ebben a formában az Ember fogalma tiszta verbalizmus, üres megállapítás, a konkrétól elvonatkoztatott szóanalóm: ideológiai a hamis tudat értelmében, abban az értelemben, hogy pusztán tartás nélküli illúzió. A reális humanizmus talajáról értelmezett ember-eszmény a kor pozitív tendenciáihoz kapcsolódik, mentes minden elvontságtól, és a történelem emberéhez fordul; ki-fejezi vágyait, törekvéseit.

A vágyak és törekvések kettős ellentmondást hordozhatnak: elszakadhatnak a kor lehetőségeitől, így utópisztikussá degradálhatják az emberi törekvéseket, másodsor: hamis, talmi célok felé törhetnek, amelyek nem szolgálják a társadalmi haladást, s ezzel együtt az egyén lehetőségeinek a megvalósítását sem. A humanizmus, az emberi vágyak és célok hordozója így társadalmi korrekcióra szorul. Strukturális korrekcióra, tudományos kiigazításra.

Egy ilyen korrekció feltételezi a kor reális „ahistorikus” elemzését is, a szembenézést, a módszerbeli szigorúságot, erkölcsi meggondolások gazdasági tényezőktől való függőségének tisztázását. Az emberközpontúság általánosságának helyébe az objektív folyamatok, a kölcsönös meghatározottságok feltárása lép. Tudomány. Ebben az értelemben mondta Althusser, hogy a marxizmus elméletileg „antihumanizmus”. Nem emberközpontú.

De a marxizmus mégis emberközpontú szemlélet. Abban az értelemben, hogy eszménye az ember. Nem az Ember, hanem a világ részecskéjeként értékelt ember, a világstruktúra, ezen belül a társadalmi struktúra embere. A konkrét ember. A marxista filozófia nem emberfilozófia, de az is. Nem humanista filozófia, de az is. Elméletileg nem ahumánus filozófia, de az is.

Mit jelent ilyen szempontból a humanizmus?

Ha elfogadom Louis Althusser szóhasználatát, akkor a reális humánus fogalmán a társadalmi mező olyan állapotát értem, amely lehetővé teszi az egyén és a társadalom egésze közötti szabad, antagonizmusoktól mentes közlekedést. A reális humanizmus tehát viszony: nem egyének viszonya, hanem a viszonyok viszonya. Akár az elidegenedés, a reális humanizmus ellentéte, a társadalmi mező antagonisztikus állapota.

A marxizmus megteremtette a következő ideológia humanizmus-fogalmát: ennek lényege az, hogy nincs általános összembari humanizmus a csoportok társadalmában: ahol elidegenedés van, ahol az ember képtelen áttörni az osztályok, kasztok, csoportok falait, ott az elméleti „antihumanizmus” a reális humánusért való harc eszmei feltétele. Az antihumanizmus azonban létezik a gyakorlatban is, a konkrét létezésben is!

Mi ez a reális antihumanizmus? Minden olyan tényező, amely gátolja az emberi képességek realizálódását. Az ilyen tényezők felismerését kísérő erkölcsi felháborodás befolyásolja vagy kiigazíthatja az ember gyakorlatát, de a gyakorlat koordinátáit nem határozza meg; az a gazdasági struktúra függvénye.

A struktúrát meg lehet változtatni – ha erre megérték az objektív feltételek –, a gyakorlat, a praxis, az ember sajátos élettevékenysége révén átalakítható a természet és a társadalom. A gyakorlat az objektív és a szubjektív tényező kohója: benne a célkitűzések, az eszközök összekovácsolódnak a dologi világgal, az ember teremtményeivel. De: humánus világot nem lehet felépíteni reálisan antihumánus eszközökkel; a célok nem szentesítik az eszközöket; a célokat mindig szembesíteni kell az eszményekkel, a struktúrán kívüliséggel.

Struktúra: rend, a rétegek meghatározott kölcsönviszonya; meghatározott funkciókat hordozó status quója adott egységnek, adott szisztémának, rendszernek. A megszakítottság állapota. A történelem a mozgásé, a folyamaté, az egymásutániságé. A struktúra nem feltételezi központi figuraként az embert, nem antropocentrikus; a történelem az. Mert a történelem az inga mozgása, a struktúra az inga ilyen vagy olyan állapota, adott momentumban. Mert az inga mindig adott állapotban van; szakadatlan mozgásban is van: történelme van. Hérakleitosz a vízre mondja, hogy itt is van, meg nincs is; mi talán mást, többet mondunk: mindig itt van, de mindig folyik. Más ez, mint a hegeli dialektika, a változások, átalakulások világa. Ez ittlét: elméleti szempontból a meglévővel való szembenézés követelménye.

A világot nem lehet feloldani egy tankönyvben, a mozgás dialektikája nem a megismerés non plus ultrája. A jelenlétnek is van egy konkrét dialektikája: egy mindig adott struktúra és funkcióinak dialektikája. Belenézni önmagunkba, világunkba, illúziók feladása árán felmérni tetteink rugóit – ez fontos számunkra.

Nemcsak a világ van értünk, de mi is a világért. Azért a világért, amely közömbösen folyik, távolodik tőlünk, amely nem ismer dilemmát, csak spontán tömegfolyamatokat. Amelyben nincsen meg az ember önmagát vizsgáló egyedisége.

Az egyediség, az arc az a többlet, amit hozzáteszünk a világhoz. Nem létezésünk csupasz objektivitásával, hanem tetteinkkel. Ezeket kell tehát mindenekelőtt tisztán felmérni, cselekvésünk következményeit, eszményeinket, amelyek megszabják tetteink történelmiséget, erkölcsi töltését, humánusmát is.

1967